

Веліулаєва Е.І.

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПОВСЯКДЕННІСТЬ» І «ПОВСЯКДЕННА КУЛЬТУРА» В КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Різноманітні прояви повсякденного життя, які довгий час знаходились на периферії наукового інтересу, переміщуються сьогодні в центр уваги вчених, котрих все більше хвилює «людська» плоть історії і культури. Це викликано протиріччями кінця ХХ сторіччя, що потрясли «основи суспільного й індивідуального буття, історичного досвіду народів і повсякденного світу індивіду». Відбувається переосмислення самих уявлень про соціальний порядок, про засіб, якими він може бути зрозумілий і пояснений. У зв'язку з чим, повсякденне перестало розумітися як щось нецінне, що не викликає наукового інтересу. Навпаки, у повсякденності підкреслюється її очевидна спостережливість, видимість, сполучена з непомітністю, а також на перший погляд, не значимість. У котрій, зауважимо, і полягає одна з причин, чому «повсякденний» довгий час не ставав предметом наукового і художнього осмислення. Здавалося, навіщо звертатися до того, що очевидно, знаходиться на поверхні, що відоме і усіма пережито. Адже «повсякденне» це те, що відбувається «щодня» і тому нас не дивує і те, що ми спокійно виявляємо у формі рутини, звички, численних знайомих нам явищ.

Повсякденність володіє частим ритмом, у якому ми перебуваємо тільки в тому випадку, якщо використовуємо рутину як засіб власного психологічного розвантаження. Повсякденні ситуації, коли вони настають, звичайно не потребують явного визначення, вони уже визначені. Свідомість в умовах повсякденності виходить з установки, що вона може і повинна обходитися легко зрозумілим знанням-рецептом. Воно задовольняється дуже обмеженим набором засобів сприйняття, спрощеними, надійними формулами; інтеракції пронизані численними ритуалами, споконвічний зміст котрих рідко потрапляє у фокус інтересу. Повсякденними є ситуації, що часто повторюються в настільки подібній формі, що ми, виходячи з принципу економії сили, уже не сприймаємо їхньої унікальності.

Вперше термін «повсякденність» був уведений в науковий обіг французькими істориками школи «Анналів», представниками якого є Л. Февр, М. Блок, Ф. Бродель, М.Гофф та ін. Цей напрям, що став одним із самих впливових в області історичного пізнання і теорії культури, втілює в собі культурно-антропологічний підхід у вивченні історичного матеріалу. Його представники ініціювали створення історії ментальностей, історичну реконструкцію минулого і тим самим дали імпульс подальшому розвитку історичної антропології. Водночас, формуються такі напрямки і дисципліни, як історична демографія (історія сім'ї і шлюбу, сексуальної поведінки), історія харчування, історія ставлення до смерті (танатологія). У соціології виділяються феноменологічний (Е. Гуссерль) і етнометодологічний напрямки (Г. Гарфинкель).

Відзначимо, що в різноманітних наукових підходах повсякденність трактується неоднозначно. У деяких з них, прямо або побічно проводиться негативна оцінка даного феномену. Так, у рамках класичних підходів у соціальному пізнанні (поданих, зокрема, марксизмом, фрейдизмом, структурним функціоналізмом) повсякденність подається нижчою реальністю, значенням якої можна зневажати. Її сутність поверхова, за якою ховається якась глибина, або ж завіса з фетишистських форм, за якими лежить справжня реальність («Воно» у фрейдизмі, економічні зв'язки і відносини в марксизмі, стійкі структури, що визначають людську поведінку і світосприймання в структурному функціоналізмі). Дослідник повсякденності виступав як абсолютний спостерігач, для якого живий досвід виступав симптомом цієї реальності. Стосовно повсякденного життя культивувалася «герменевтика підозри». У рамках таких методологій повсякденність могла виступати як об'єкт проектування і раціоналізації.

Герменевтичні і феноменологічні школи в соціальній філософії і соціології виступили альтернативами класичній парадигмі соціального знання. Поштовх до нового розуміння повсякденності був даний Е. Гуссерлем у його концепції *життєвого світу* як сфери дорефлексивного, безпосередньо пережитого досвіду. Е. Гуссерль розглядав проблематику життєвого світу в рамках філософської дисципліни, котру він називав феноменологічною психологією, предмет якої визначав як «людську самість у всій сукупності дійсного і можливого життя свідомості, у тому числі конкретного життя взагалі» [6, с. 101-116].

Учень Гуссерля – Шюц –при вивченні життєвого світу ставив ті ж цілі, але його інтереси зосереджувалися насамперед в області соціальних наук. Він шукав у життєвому світі джерела і основи всіх стабільних систем взаємодії, усіх великомасштабних соціальних структур, що традиційно є предметом дослідження соціологів. А. Шюц сформулював завдання дослідження повсякденності в контексті пошуку основ соціальної реальності як такої. Він визначає повсякденність як «змістовний універсум, сукупність значень, котрі ми повинні інтерпретувати для того, щоб знаходити опору в цьому світі, прийти до узгодження з ним» «Те, що вважається знайомим кожному, хто розділяє нашу систему релевантностей, – це спосіб життя, який членами «ми - групи» вважається природним, нормальним, правильним». У якості такого він є джерелом множини рецептів поведінки з речами і людьми в типових ситуаціях, він є джерелом звичок і «вдач», самоочевидних істин, що існують у «ми - групі», незважаючи на їхню суперечливість» [19, с. 129-137]. Таким чином, повсякденність у контексті «ми - групи» може виконувати консолідуючу функцію для визначеної соціальної групи, у тому числі і етнічної.

А. Лефевр розуміє під повсякденністю справжній локус творчості, де створюється сама людина так і все, що має відношення до неї. Повсякденне життя - це посередник між суспільною суттю людини і її природою, між природою і суспільством [12]. Так само - як інстанція-посередник між природою і культурою -

трактується повсякденність у роботах В.І. Наулко. Автор вважає, що у повсякденності відбувається реалізація природних потреб людини, які при цьому набувають культурної форми і значення [13].

У соціології повсякденного життя для нас важлива концепція габітусу (habitus) П. Бурдьє, що запропонував дане поняття для характеристики світу повсякденності як системи певних практик, що виражають основні наші переваги і смаки у ставленні до предметів, цінностей і людей. Габітус визначає реакцію на реальність, організовуючи наші переваги в систему розходжень, що структурують соціальну реальність. Габітус постає як культурна організація повсякденних практик, що включають в себе смак і емоції [10, с. 14-20].

З вітчизняних дослідників повсякденності виділяються роботи О. Боряк [3], М.О. Войцицької [5], О.В. Кубрак [12], А. Лустенко [14], М.Ф. Юрий [20] відповідно до яких повсякденність - продукт тривалого історичного розвитку. Аналізуючи дві повсякденності - традицію і модерн, Л.Г. Іонін приходять до висновку, що, незважаючи на традиціоналізм минулих епох, особистісна зацікавленість у минулі роки була швидше за все, чередуванням «пригод», що є «частиною реальності, «вийнятої» із плину звичайного життя, замкнутої в собі і крайній гостроті емоційно-вольових і діяльних проявів. Повсякденність же, властива когнітивній епосі модерну, - це відчужена повсякденність. І, при усякій відчуженості, виникає часткова, неповна, ущемлена особистість, у якій всі якості в дефіциті [8, с. 19]. Таким чином, повсякденність наступаючої епохи постмодерну характеризується зниженням особистісної певності індивідууму.

Отже, у філософських і соціологічних дослідженнях, присвячених повсякденності, виділяють два плани використання цього поняття. Перший – розглядає щоденність, повсякденність як природний стан людини, як його власну, приватну сферу життя [1, 3, 7, 12, 15, 17]. Другий план включає аспекти «товариськості і «загально життєвості» повсякденного життя, у яких зафіксовані символічні засоби розуміння себе та іншого» [9, 10, 18, 20]. Інакше кажучи, ця методична «самоорганізація» реальності, засобів і процедур, за допомогою яких осмислюється і демонструється поведінням, пояснюється собі та іншим, виражається у визначених всіма формах. Таким чином, ми виходимо з того, що *повсякденність – це «цілісний соціокультурний життєвий світ, що представляє у функціонуванні суспільства як «природна», самоочевидна умова людської життєдіяльності»* [16].

Невід'ємною частиною повсякденної реальності є повсякденна культура, що на відміну від спеціалізованих форм культури, в основі своєї індивідуалізованих, у тій або іншій мірі елітарних і рефлексивних, носить масовий, колективний та динамічний характер. Вона важко рефлексується своїми носіями (особливо теоретично і філософськи) і витікає в дорефлексивні форми, аморфні, розмиті, слабо структуровані і майже невідслідковані повсякденною свідомістю, безпосередньо пережиті і практично перетворені в постійно повторюваних видах діяльності і життєвого поведіння людей (покоління, станів, страт, національних і соціокультурних спільностей, сімей), у тому числі в побуті, трудовій діяльності, у календарних циклах і т.д. - у виді норм, традицій, стереотипів поведінки та мислення.

Звідси, *повсякденна культура є сукупністю усіх не рефлексивних, синкретичних аспектів соціального життя*. Це культура, що не одержала інституціонального закріплення. Людина засвоює її з перших днів життя - у сім'ї, у спілкуванні з друзями. Соціальним простором для прояву повсякденної культури стають приватний простір (квартира) і привселюдні місця (студентський гуртожиток, завод, транспорт, театр, музей, хімчистка, черга, вулиця, під'їзд, школа і т.п.). Вона охоплює мікросвіт, тобто обмежується будинком, районом, містом, територією. Іншими словами, повсякденна культура характеризується тим, що люди в неофіційних особистих і групових (сімейних, приятельських, аматорських та ін.) зв'язках отримують необхідні знання і навички не спеціально, а завдяки повсякденному досвіду взаємодії з навколишнім предметним світом, спілкуванню одне з одним, освоєнню культури через доступні інформаційні засоби. Це сукупність дій, стосунків, структур поведінки, пов'язаних із безпосередніми індивідуальними переживаннями і міжособовими контактами. Це також сукупність звичних дій, спрямованих на задоволення первинних базових потреб [11].

Повсякденна культура має свої приблизні аналоги в спеціалізованих сферах. Приміром, безпосередня цілеспрямована діяльність з об'єктом оточення (речами й ідеями) у повсякденному житті рекомендується в стереотипних формах домашнього господарювання і сімейно-побутових стосунків, на фаховому рівні вона оформлюється в систему суспільного розподілу праці. Оцінка людьми одне одного в соціальній і міжособовій взаємодії, його соціально значимі наслідки в повсякденному житті відповідають області моралі і моральності, а на спеціалізованому рівні – сфері права. Естетичне формоутворення на рівні повсякденної реальності втілюється в повсякденній естетиці, у спеціалізованій сфері культури втілюється в мистецтві. Раціонально-образно-оцінне осмислення "картини світу" з одного боку, і "середовище", "життєвого світу", з іншого, у повсякденній культурі виражається у виді народних вірувань і мудрості, а на фаховому рівні розробляється у виді філософії і релігії [12].

Соціальні наслідки повсякденного життя обумовлені нормативними межами, правилами і соціальними санкціями, вираженими у відповідних їй культурних формах (вдачах, звичаях, навичках, стійких уявленнях людей). Саме вони є основою порозуміння при спілкуванні і взаємодії людей. Проте варто враховувати, що люди живуть не стільки за нормами, скільки "між ними", тобто усередині нормативних рамок у них залишається достатньо свободи для індивідуального регулювання процесів власної життєдіяльності, а також для вибору серед елементів свого культурного оточення і засобів обертання з ними, для пошуку пропорцій між стійкими і мінливими аспектами своєї уяви і стилю життя. Наприклад, міжособовий конфлікт може бути дозволений сутичкою індивідів через посередників, або в інших культурних формах [14, с. 227-281].

Навколишній світ впливає на зовнішній вигляд і внутрішній світ людини. Вивчення повсякденності вводить ці культурно-історичні явища в проблемне поле науки. Дуже довгий час вітчизняна наука не враховувала цей аспект, приділяючи основну увагу матеріальним або духовним цінностям. Але реальне буття

пронизане людською тілесністю, його поведінкою, побутовою сферою. Людина буде своє реальне життя «вписуючи» своє тіло в існуючі норми і правила, прагнучи відповідати ідеальним канонам. Кожна історична епоха формує свої канони, свою символіку правил людської поведінки. Підкреслюючи ці символічні принципи, заборонами і дозволами встановлюється межа між нормою і патологією людського існування. Структури повсякденності, сплітаючись одне з одним, утворюють *специфічні локальні простори*, що охоплюють різноманітні сторони людської життєдіяльності. Вони містять у собі як свідомі, так і несвідомі елементи, котрі формують складну систему повсякденного буття [5, с. 33-42].

Повсякденна культура безупинно акумулює суспільно-історичний досвід нації на кожному етапі культурно-історичного розвитку країни і має спроможність розвитку, що випереджає, у порівнянні з інтелектуальною культурою, « що застряє» у своєму розвитку у виді готових формул, філософем, інтелектуальних кліше, інтелектуальних картин світу. Орієнтована на практичну сторону життя, культура повсякденності *діалогічна і динамічна*, тому у певні перехідні періоди саме вона виконує революціонізуючу функцію в історії культури (міська культура XVII в., демократична, різночинська культура XIX в., радянська культура 1920-х рр., культура «відлиги», пострадянська повсякденність) [5].

Повсякденна історія пов'язана з формами організації навколишнього простору. У окремі історичні періоди має місце своя конфігурація взаємодії суспільства і природного ландшафту. Історія етносів формувала унікальний культурний простір, що втілювала базові уявлення епохи про мікропорядок, вічність, життя і смерть. Це знаходило відображення в містобудуванні, архітектурі, інтер'єрі і т.д. Цінності, норми і правила моралі накладали відбиток на характер поселень людей, їхній спосіб життя, що ринуться до втілення ідеалів краси та гармонії. При цьому поведінка, норми, цінності одних соціокультурних груп (усе, що містить у собі поняття повсякденності) вважаються незвичним для інших груп. Але ці «чужості» можуть говорити про важливі моменти життєдіяльності суспільства, його глибинних аксіологічних процесах. Включення людини в утворюваний культурний простір починається з засвоєння відповідних норм і стандартів поведінки. У процесі соціалізації транслуються алгоритми вироблення ліній поведінки. Людина за допомогою виховання отримує цілий шар культури, що містить в концентрованому вигляді весь попередній досвід етносу. Вирішення конкретних проблем життєдіяльності пов'язане, у першу чергу, із процесом засвоєння габітусів даного етносу. Саме ці процеси дозволяють людині відчувати себе «своїм» у культурному просторі і впливають на створення форм повсякденного буття [2, с. 40-52].

Повсякденна культура формує різноманітні тексти поведінки людей. Вони охоплюють усі сфери людського життя і виражаються в особливих символічних формах: обрядах і ритуалах, художніх стилях і релігійних уявленнях, стереотипах мислення і поведінки і т.д. Поведінка достатньо точно відбиває специфіку конкретної історичної епохи і зміни, що відбуваються в ній. Вона, сформувавшись на основі ціннісних-нормативних систем, виступає як «ключ» до прочитання змісту конкретної історичної епохи. При вивченні поведінки необхідно враховувати той факт, що чим складніше система, тим більше місце в її життєдіяльності займає самоорганізація і саморегуляція діяльності її членів. Хоча людина і рине до варіантності, але різноманіття зразків поведінки в історичну епоху ніколи не буває безмежне. На впорядкування варіантів поведінки спрямована тенденція до уніфікації, що виявляється у виробітку домінуючих програм поведінки в кожний конкретний історичний період. Саме поліфонія різноманітних форм поведінки таїть у собі адекватне вираження багатообразності культури конкретного історичного періоду. Вивчаючи повсякденність через існуючі норми поведінки, ми створюємо неповторний колорит минулих епох.

Отже, підсумовуючи вищесказане, ми виходимо з розуміння повсякденності як «процесу обжитку, що приймає форми навчання, освоєння традицій і закріплення норм» [4, с. 49]. Звідси, *повсякденна культура являє собою спосіб життя і мислення людей даної соціальної й історичної епохи й складається із звичаїв, вірувань, стереотипів поведінки, засобів світосприймання і картини світу в цілому, що стали колективним надбанням тієї або іншої соціальної групи, соціально-етнічної спільності на певному етапі їхнього історичного розвитку*. Реалії побуту, повсякденна свідомість, а також матеріально-предметне середовище, що оточує людину, усвідомлюються як особлива культурна цінність, тому що з подробиць і дрібниць побуту, із способу життя укладаються своєрідні «обличчя» суспільства як такого, у тому числі й етнічного. Цінність дослідження побуту складається з того, що побут виступає «виворітною стороною» суспільного буття.

Джерела та література

1. Бабаева А.В. Роль междисциплинарных исследований в изучении проблем повседневности / А.В. Бабаева // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века: материалы междунар. науч. конф. — Вып. №2. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. — С. 177-179.
2. Богданов К. Мифология и повседневность / К. Богданов // Культурология: дайджест. — 2003. — N23(26). — С. 40-52.
3. Боряк О. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час другої світової війни (за матеріалами “усної історії”) / О. Боряк // Архіви України. — 2005. — №1-3. — С. 450-469.
4. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигель рациональности / Б. Вальденфельс // Социологос. — Вып. 1: Общество и сферы смысла. — М., 1991. — С. 49.
5. Войцицька М.О. Особливості сприйняття часу в культурі повсякденності кінця XX ст. / М.О. Войцицька // Наук. зап. Нац. ун-т Києво-Могилян. акад. — К., 2002. — Т.20-21: Теорія та історія культури. — С. 33-42. — Бібліогр.: 41 назв.
6. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль // Вопросы философии. —

1986. – №3. – С. 101-116.
7. Давидович В.Е. Повседневность и идеология / В.Е. Давидович, Е.В. Золотухина-Аболина // Философ. науки. – 2004. – №3. – С. 5-17.
 8. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие. – М.: Логос, 2000. – С. 19.
 9. Касавин И.Т. Повседневность и альтернативные мифы / И.Т. Касавин, С.П. Щевелев // Философ. науки. – 2003. – № 5. – С. 104-124.
 10. Касавин И.Т. Язык повседневности: между логикой и феноменологией / И.Т. Касавин // Вопр. философии. – 2003. – №5. – С. 14-29. И.Т. Касавин // Вопр. философии. – 2003. – №5. – С. 14-29.
 11. Короткова М.В. Культура повседневности / М.В. Короткова. – М.: Владос, 2002. – 304 с.
 12. Кубрак О.В. Етика ділового та повсякденного спілкування: навч. посіб. / О.В. Кубрак. – Суми: Унів. кн., 2003. – 221 с.
 13. Культура і побут населення України: навч. посіб. / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. – К.: Либідь, 1993. – 285 с.
 14. Лустенко А. Культурна повсякденність: перспективи дискурсу та соціокультурна злободенність / А. Лустенко // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій: матеріали наук.-практ. конф. – К., 2003. – С. 227-281.
 15. Новикова Л.И. Повседневность и семья как воспитательное пространство (философско-педагогическое кредо В.В. Розанова) / Л.И. Новикова // Педагогика. – 2003. – №6. – С. 67-73
 16. Современная западная философия: словарь. – 2-е изд. – М.: ТОП – Остожье, 1998. – 544 с.
 17. Ходоривская Н. Ситуационные негативы повседневности и адаптивные ресурсы человека / Н. Ходоривская // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №4. – С. 140-157. – Библиогр.: 21 назв.
 18. Худенко А.В. Повседневность в лабиринте рациональности / А.В. Худенко // Социс. – 1993. – № 4. – С. 67-74.
 19. Щюц А. Структура повседневного мышления / А. Щюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 129-137.
 20. Юрій М.Ф. Соціологія культури: навч. посіб. / М.Ф. Юрій. – К.: Кондор, 2006. – 300 с.

Кучеренко М.И.

Благодаря Густава Малера... НА ПОРОГЕ 100-ЛЕТИЯ СМЕРТИ КОМПОЗИТОРА

«Писать симфонию – значит всеми средствами имеющейся техники строить новый мир».

«Всю жизнь я сочинял музыку лишь об одном: как я могу быть счастлив, если где-нибудь еще страдает другое существо».

(из кн. «Густав Малер. Письма. Воспоминания» [4; 139] [4; 184]).

Наследие Малера даже и, быть может, особенно сегодня все отчетливее осознается как один из тех феноменов мировой культуры, которые, хотя и обрели свое место в истории, тем не менее их острая современность для каждого следующего поколения (вплоть до новейшего) открывается особенно и ярко. Место Малера сегодня, безусловно, в цепи преемственности великой Мировой симфонической традиции от Баха, Моцарта, Бетховена, Чайковского к Стравинскому, Шостаковичу, Шнитке, Канчели и т.д. И вместе с тем явление «Малер» никак и никогда уже не сможет быть исчерпано ни контекстом эпохи (Малер – общепризнанный «последний из романтиков»), ни контекстом состава творчества (Малер – «один из величайших симфонистов мира»). Такие фигуры, как Данте, Бах, Шекспир, Достоевский, Чехов, Чайковский, невзирая на разницу эпох, можно видеть как некоторое единство, братство неизменного человечества, тех, кто дерзает не только задаваться «вечными» неизменными вопросами бытия («кто я?», «откуда?», «куда идти?», «что такое смерть?», «что такое любовь?», «зачем жить?») и т.д.). Но даже отвечать на них в виде творчества, как правило, платя за это жизнью. Среди них – Густав Малер. Один из грандиозных, сложнейших, тончайших и трагичнейших художников мира.

«Я – человек несовременный» (Г. Малер).

«У меня есть право не быть собственным современником» (М. Цветаева)

Помимо чистых плодов творчества, которыми могут наслаждаться (или не наслаждаться) потомки, творчество каждого художника всегда связано с Эпохой, контекст времени переплетен с событиями личной судьбы. В случае с Малером все обстоит до парадокса непросто. Впрочем, и достаточно Характерно для крупных фигур, живущих на рубежах, в «пограничьи» эпох.

Малер жил на рубеже не только веков, но и эпох, как и мы сейчас. И это всегда сложнейшие, но интереснейшие этапы истории (у древних китайцев слова проклятья выглядели так: чтоб ты жил в эпоху перемен). И на творчестве Малера видны следы этой драматической рубежности. В самом деле, 80-90-е гг. XIX в. отмечены уходом целого ряда творцов Романтизма: 1883 – умер Вагнер, в 1886 – Лист, 1896-97 – Брукнер и Брамс, в 1881 – Мусоргский, в 1887 – Бородин, в 1893 – Чайковский, в 1901 – Верди, Римский-Корсаков «дошагал до 1908... И в творчестве Малера (1860-1911) отчетливы влияния и романтического ми-